ISSN No-2031-5063 Vol.1,Issue.VII/Jan 2012pp.1-4

Research Paper

महाराष्ट्र राज्यातील वाइन उद्योग - सद्यस्थिती समस्या आणि उपाय

Prof.आदिनाथ जे. मोरे
ह्यअर्थशास्त्र विभाग प्रमुखह्न कला वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय
लासलगाव ह्यनाशिकह्न ४२२००६

प्रस्तावना :–

स्वातंत्र्योत्तर काळात आजदेखील भारतीय अर्थव्यवस्था कृषिप्रधान टिकून असल्याचे दिसून येते आजही उद्योग तसेच अन्य व्यवसायाचा आधार म्हणून शेती क्षेत्र महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे नव्वदच्या दशकात आर्थिक सुधारणांना सुरूवात झाल्यांनतर करण्यात आलेल्या विशेष प्रयत्नामुळे देशात फळे व भाजीपाला पिकांखालील क्षेत्र उत्पादन व उत्पादकतेत वाढ झाली आहे या बाबतीत महाराष्ट्र हे एक देशातील अग्रेसर राज्य आहे

१.१ जागतिक द्राक्ष उत्पादन व व्यापार सद्यःस्थिति :

सन १९९० च्या तुलनेत सन २००७ मध्ये द्राक्षाखालील जागतिक क्षेत्र ८ .७८ट नी घटले असताना भारताच्या द्राक्षाखालील क्षेत्राच्या जागतिक हिश्श्यात मात्र या मात्र या काळात 0 ,36% वरून 0 ,97% पर्यत वाढ झालेली दिसून येते या काळात एकूण जागतिक द्राक्ष उत्पादन 12 ,51% नी वाढले असून एकूण जागतिक द्राक्ष उत्पादनात भारताचा वाटा देखील 0 ,68% वरून 2 ,48 % पर्यत वाढलेला दिसून येतो प्रतिहेक्टरी द्राक्ष उत्पादनाच्या बाबतीत जागतिक स्तरावर सन २००७ मध्ये भारताचा कमांक प्रथम असल्याचे दिसून येते.

सन १९९० ते २००७ या कालावधी जागतिक द्राक्ष निर्याती बरोबर भारतातून होणारी द्राक्ष निर्यात वाढली असली तरी द्राक्षच्या जागतिक निर्यातील सन २००७ मध्ये भारताचा वाटा मात्र फार अल्प (2 ,18%) होता या वर्षी देशातील एकूण द्राक्ष उत्पादनापैकी केवळ 5 ,80% उत्पादनाचीच निर्याय करण्यास आली होती द्राक्ष निर्यात करणारे इतर द्राक्ष उत्पादनाच्या ५० ते ६० ट भागची निर्यात करतात

सन १९९० ते २००७ या कालवधी द्राक्षाच्या एकूण जागतिक आयातीत दुपटीहून अधिक वाढ झाली असून या काळात भारताचा आयातीमधल वाटा 0 ,003% वरून 0 ,08 % पर्यत वाढला असल्याचे दिसून येते द्राक्ष आयात – निर्यात व्यापारातील वरील तफावत भारतासाठी द्राक्ष व्यापारातील अनुकूलता दर्शविते.

१.२ भारतातील द्राक्ष उत्पादन सद्यःस्थिती :

सन २००७/०८ च्या आकडेवारी नुसार भारतातील द्राक्ष पिकविणाया कर्नाटक तामिळनाडू
आंध्रप्रदेश पंजाब मिझोराम मध्यप्रदेश हरियाना जन्मू काश्मीर व हिमालय प्रदेश या प्रमुख राज्यांध्ये द्राक्षाखालील एकूण क्षेत्र (70 ,80 %) व द्राक्ष उत्पादनाच्या बाबतीत (76 ,92%) महाराष्ट्र राज्याचा प्रथम कमांक लागतो. देशातील इतर राज्यांच्या तुलनेत महाराष्ट्रतील द्राक्षाचे प्रतिहेकटरी उत्पादन कमी असले तरी ते देशाच्या सन 2007-08 मधील सरासरीपेक्षा (26 ,1 मे. टन) अधिक (28 ,3 मे. टन प्रतिहेक्टर) होते महाराष्ट्रतील द्राक्ष उत्पादनाची सद्यःस्थिती विचारात घेता वाइन उद्योगाच्या विकासाला राज्यात पोषक वातावरण उपलब्ध असल्याचे लक्षात येते

१.३ महाराष्ट्रतील द्रक्ष उत्पादन सद्यःस्थिती :

राज्यात एकूण २४ जिल्हयांमध्ये द्राक्ष उत्पादन घेतले जात असेल तरी नाशिक सांगली पुणे व सोलापूर हे चार जिल्हे द्राक्ष उत्पादनात अग्रेसर असल्याचे दिसून येते सन 2007-08 मध्ये राज्यातील द्राक्ष लागवडी खालील एकूण क्षेत्रापैकी सर्वाधिक क्षेत्र (90 ,55 %) आणि सर्वाधिक द्राक्ष उत्पादन (90 ,70%) वरील चार जिल्हयांमध्ये होत होते प्रतिहेकटरी द्राक्ष उत्पादनाच्या बाबतीत मात्र नाशिक जिल्हा (29 ,06 मे. टन) राज्य सरासरीपेक्षा ह्य२८. ३ मेट्रीक टन प्रतिहेक्टरह्न वरच्या स्थानावर होता. प्रामुख्याने सन २००० नंतर वाइन उत्पादनासाठी लागणाया द्राक्ष वाणांचे उत्पादनही वरील जिल्हातील होत असल्याने राज्यात वाइनच्या उत्पादनातही वाढ होत आहे त्यामुळे या व्यवसायाचे अर्थशास्त्रीय मूल्यही वाढत आहे.

१.४ द्रक्ष उत्पादन विल्हेवाट सद्यःस्थिती :

सध्या भारतात एकूण द्रक्ष उत्पादनापैकी प्रतिवर्षी 17 to 20 % द्रक्षे बेदाणे निर्मिती 1 ,5% उत्पादन रसनिर्मिती तर केवळ 0 ,5% द्रक्षे वाइन केली जाते आणि उर्वरित 20% द्रक्षे ताज्या स्वरूपात विकली जातात जगभर द्राक्षापासून बेसणे वाइन रस स्क्वॅश सिरप जॅम जेली व्हिनेगर पिकल्स चॉकलेटस टार्टारिक ॲसिड ऑईल कॅटलफिड टॅनिन असे अनेक पदार्थ बनवले जातात महाराष्ट्रातील बेदाणे व वाइनसह वरील उत्पादनांच्या वाढीलाही खूप वाव आहे

१.५ जागतिक वाइन उत्पादन व व्यापार :

भारतात १६ व्या व १७ व्या शतकात अकबर जहागीर व शहाजहान या मोगल सम्राटांच्या काळात रेड कंधाहारी सफेद भोकरी पकडी साहेब इ. प्रकारच्या वाइन तयार केल्या जात असल्याचा उल्लेख इतिहासात आढळतो १८९० च्या दशकात भारतातील द्राक्षबागा अपरिचित कारणामुळे नष्ट झाल्याचा इतिहासा आहे सध्या भारतात लिकरच्या तुलनेत वाइनची लोकप्रियता कमी असल्याचे दिसून येत असली तरी भारतातील अनेक उच्चभ्रू लोकांच्या तसेच युरोपियन लोकांच्या दैनंदिन आहारातील वाइन हे महत्त्वाचेप पेय असल्याचे दिसून येते.

सन २००७ मध्ये फ्रान्स इटली स्पेन यु एस. ए अर्जेंटिना चीन आणि टयूनिशिया हे सात देश जागतिक उत्पादनापैकी ७०. ६० ट उत्पाादन करत होते मात्र सन १९९० च्या तुलनेने सन २००७ मध्ये जागतिक वाइन उत्पाादन ७. ६० ट घटल्याचे दिसून येते.

सन २००६ मध्ये इटली फ्रान्स स्पेन ऑस्ट्रेलिया चिली यु एस. ए व जर्मनी हे सात देश जागतिक निर्यातीपैकी ७९. ४०ट वाइन निर्यात करत होते सन १९९०ते २००६ या कालावधीत वाइनची एकूण जागतिक निर्यात ९४. ९७ ट वाढली असल्याचे दिसून येते या कालावधीत भारतातून होणारी वाइनची निर्यात वाढली असली तरी सन २००६ मधील जागतिक वाइन निर्यातीत भारताचा वाटा केवळ ०.०१३ट असल्याचे दिसून येते.

सन २००६ मध्ये जर्मनी यु. के. यु. एस. ए फ्रान्स रशियन फेडरेशन नेदरलॅण्ड आणि कॅनडा हे सात देश एकूण जागतिक आयातीपैकी ६१. ८३ट वाइन

आयात करत होते सन १९९० ते२००६ या काळात वाइनची जागतिक आयात ९९.२५ ट इतकी वाढलेली दिसून येते तर भारतात होणारी वाइनची आयात जवळ जवळ १३ पट वाढली असल्याचे दिसून येते .

जागतिक वाइन निर्यातीतील भारताचा वाटा आणि वाइन आयातीतील होणारी वाढ विचारात घेता महाराष्ट्रतील वाइन उद्योगाच्या विकासासाठी पोषख वातावरण आहे कारण सन २००८ नुसार भारतातील एकूण वाइन उत्पादनापैकी ९३.७८ टवाइन उत्पादन महाराष्ट्र राज्यात होत होते.

महाराष्ट्रात सन २००४०५ मध्ये एकूण ३६ वायनरी वाइन उत्पादन करत होत्या सन २००७०८ पर्यत त्यांची संख्या ५८ इतकी वाढली आहे. पैकी नाशिक जिल्हयात ३० पुणे ११ सांगली १० सोलापूर ३ बुलढाणा ३ आणि उस्मानाबादमध्ये १ वायनरी उत्पादनात होती सन २००१ मध्ये महाराष्ट्र शासनाने जाहिर केलेल्या द्राक्षप्रक्रिया उद्योग धोरणाने राज्यात या उद्योगाच्या विकासाला चालना मिळाली असली तरी महाराष्ट्रातील वायनरींची वाढत असणारी संख्या व वाइनच्या वाढत्या उत्पादना बरोबरच उत्पादन व विपणन विषयक अनेक समस्यांचा सामना हा उद्योग करीत आहे

२.० अभ्यास विषय विवडण्यामगील कारणमीमांसा ः

१ महाराष्ट्रातील नाशिक सांगली पुणे व सोलापूर या चार जिल्हयांतील या उदयोगात अनेकांना रोजगार

मिळत आहे तसेच हा व्यवसाय मूल्य वृद्धीच्या दृष्ट्रीनेही महत्त्वाचा आहे

२ या व्यवसायाची कार्यक्षमता तपासून पाहणे व या उद्योगाच्या कार्यचालनातील कच्चे दृवे अभ्यासून त्यांच्या कार्यक्षम संचलनासाठी योग्य ते उपाय सुचवणे यासाठी या उद्योगाचा अर्थशास्त्रीय अभ्यास आवश्यक आहे

२.१ अभ्यासाची उद्दिष्टे ः

१ वाइन निर्मिती प्रकियेतील विविध टप्प्यांचा अभ्यास करणे

२ वायनरी उभारणीसाठी लागणाया भांडवल गुतंवणूक खर्चाचा अभ्यास करणे

३ वाइन उत्पादनाच्या प्रति लिटर खर्चाचे मापन करणे

४ वाइनचा विकीखर्च व विकी उत्पन्नाचे मापन करणे

५ वाइन उत्पादन व विपणनाशी संबंधित समस्या दूर करण्यासाठी उपाय सुचविणे

२.२ अभ्यासाची गृहितके ः

प्रस्तूतच्या अभ्यासात पूढील परिस्थिती गृहित धरलेली आहे

१ वायनरीचा उभारणी खर्च जास्त आहे

२ जास्तीच्या उभारणी व उत्पादन खर्चामुळे निव्वळ प्राप्तीचे प्रमाण कमी आहे

३ ग्राहक वाइनला देत असलेल्या किंमतीत उत्पादकांचा हिस्सा कमी राहतो

३.० प्राथमिक माहिती ः

प्रस्तुत अभ्यासासाठी आवश्यक माहिती राज्यातीय नाशिक सांगली पुणे व सोलापूर या चार जिल्हयांमधील वायनरी संचालकांच्या मुलाखती व्दारे संकलीत करण्यात आली आहे

३.१ अभ्यास क्षेत्राची निवड ः

प्रस्तुत अभ्यासासाठी सन २००५०६ मध्ये राज्यात द्राक्ष लगवड होत असलेल्या एकूण २४ जिल्हयापैकी वाइन उत्पादन होत असलेले नाशिक सांगली पुणे व सोलापूर या चार जिल्हे अभ्यास क्षेत्र म्हणून हेतुपुरस्सर निवडण्यात आले.

३.२ नमुना निवड पद्धती ः

सन २००४०५ मध्ये वाइन उत्पादनात असलेल्या नाशिक जिल्हयातील १८ सांगली ८ पुणे ७ व सोलापूर ३ अशा एकूण ३६ वायनरी सर्वेक्षणासाठी निवडण्यात आल्या त्या पैकी एकूण २१ वायनरी प्रश्नावली अनुसूची भरून प्रतिसाद दिला.

३.३ माहिती संकलन ः

प्रस्तुत अभ्यास विषयाशी संबंधित माहिती सन २००५०६ या वर्षासाठी संकलीत करण्यात आली असून त्यासाठी संरचित प्रश्नावली अनुसूचीचा वापर करण्यात आलेला आहे वाइन विकी प्रकियेत निर्माण होणाया किंमत तफावत संबंधी माहिती वायनरींकडील खर्च पत्रकाच्या आधारे तसेच घाऊक व किरकोळ विकेत्याकडून संकलीत करण्यात आली आहे

४.० दुय्यम माहिती ः

प्रस्तुत अभ्यासाशी संबंधित माहिती भारत सरकारने आर्थिक सर्वेक्षण महाराष्ट्राची आर्थिक पहाणी उपीटोम सी.एम.आय.ई ह्य वार्षिक अहवाल ह् द्राक्षवृत्त एन्.एच्.बी ह्य वार्षिक अहवाल ह् डिस्ट्रीक्ट स्टॅटिस्टीकल ॲबस्ट्रॅक्ट इ. मधून याशिवाय राष्ट्रीय द्राक्ष संशोधन केंद्र मांजरी वाइन इन्स्टिटयुट पलूस या संस्थाना प्रत्यक्ष भेटी देऊन तसेच अपिडा एफ.ए ओ. इत्यादी संस्थाच्या वेबसाइड तसेच ॲग्रोवन नियतकालिके अनियतकालिके संशोधन प्रबंध आणि र्जनल्स मधून संकलित करण्यात आली आहे

५.० विश्लेषण पद्धती ः

प्रस्तुत अभ्यासात विश्लेषणात्मक पद्वत वापरण्यात आली असून त्यासाठी एकूण खर्च बदलता खर्च स्थिर खर्च तसेच एकूण प्राप्ती सरासरी प्राप्ती निव्वळ प्राप्ती उतारा खर्च लाभ विश्लेषण इ. सांख्यिकी सांधनांचा वापर करण्यात आला आहे विश्लेषणासाठी एकूण २१ वायनरीचे वर्गीकरण त्यांची उत्पादन क्षमता विचारात घेऊन चार गटात करण्यात आले आहे

६.० वाइन तयार करण्याची पद्धत ः

बाजारामध्ये वाइनचे अनेक प्रकार आढळतात महाराष्ट्रात प्रामुख्याने रेड रोझे व सफेद वाइन तसचे स्पार्कलिंग व फॉर्टीफाइड या वाइन प्रकारांचे उत्पादन होत असल्याचे दिसून येते वाइनचे प्रकार अनेक तरी वाइन तयार करण्यात प्रकियेतील टप्पे थोडयाफार फरकाने सारखेच असल्याचे दिसून येतात द्राक्षरसातील साखरेचे इथिल अल्कोहोल व कार्बनडाय ऑक्साईड मध्ये रूपांतर होणे म्हणजे वाइन असे वाइनचे स्वरूप असते वाइन करण्याची प्रकिया किचकट व गुंतागूतीची असल्याने प्रकियेच्या प्रत्येक टप्प्यावर योग्य ती काळजी घेतली जाते.

७.० अभ्यासाचे निष्कर्श ः

१. अभ्यास वर्षात महाराष्ट्रातील सर्वेक्षणासाठी निवडलेल्या वायनरीच्या उभारणीसाठी सर्वकष पातळीवर सरासरी 19992271 ,91 रूपये इतकी भांडवल गुतंवणूक करावी लागल्याचे आणि वायनरींची उत्पादनक्षमता वाढल्यास भांडवल गुंतवणूकी करण्यात येणारा खर्चही वाढत असल्याचे दिसून आले .गुंतवणूक खर्चात किन्वण टाक्यांवरील खर्च हा प्रमुख खर्च असल्याचे दिसून आले .

२. सर्वेक्षण करण्यात आलेल्या वायनरींनी सन 2005 -06 मध्ये सर्व प्रकारच्या वाइनचे मिळून सर्वकष पातळीवर सरासरी ७५४०२.३८ लिटर इतके उत्पादन केल्याचे व या वर्षामध्ये वायनरींना सरासरी ६३ .३१ट इतका उतारा मिळाल्याचे आढळून आले.

३. सन २००५०६ मध्ये गट ४ मधील वायनरींनी वाइनचे सरासरी सर्वाधिक उत्पादन केले होते व त्याखालोखाल उत्पादन गट ३ गट २ व गट १ मधील वायनरींनी केले होते. मात्र वाइनचा सर्वाधिक उतारा गट १ मधील वायनरींना मिळाला होता व त्याखालोखाल गट २ गट ३ व गट ४ मधील वायनरींना मिळाला होता .

४. अभ्यास वर्षात सर्वकष पातळीवर वाइनसाठी प्रतिलिटर सरासरी १०१ .८९ रूपये इतका उत्पादन खर्च येत होता .कच्चा माल ह्यद्राक्ष ह् तसेच वेतन वीज चालू भांडवलावरील व्याज रसायने स्थिर भांडवलावरील व्याज व घसारा या बाबींवरील खर्च हे एकूण खर्चातील प्रमुख घटक होते .

५. सन २००५०६ मध्ये वाइन विकीतून सर्वकष पातळीवर प्रत्येक वायनरीला प्रतिलिटर सरासरी १९०.५५ रूपये रूपये एवढी निव्वळ प्राप्ती मिळाली होती .गट २ मधील वायनरींना सर्वाधिक व त्या खालोखाल गटा १ गट ३ व गट ४ मधील वायनरींना निव्वळ प्राप्ती मिळाली होती .

६ सन २००५०६ मध्ये सर्वकष पातळीवर विकी करण्यात आलेल्या एकूण वाइन विकीपैकी सर्वाधिक ह्य६९.१३ट ह् विकी ही राज्याबाहेरील बाजारपेठांमध्ये आली होती तर राज्यात केवळ ३०.८७टवाइनची विकी करण्यात आली होती .तसेच राज्याबाहेर करण्यात आलेल्या वाइन विकी प्रकियेत उत्पादन घाऊक विकेता किरकोळ विकेता ग्राहक ही प्रमुख विपणन साखळी कार्यान्वित असल्याचे

निदर्शनास आले .

७ .सन २००५०६ मध्ये सर्वकष पातळीवर वाइन विक्रीसाठी प्रतिलिटर सरासरी १०९. ६९ रूपये इतका खर्च येत होतो व या खर्चात विक्रीकर दलाली विक्री विस्तार कार्यक्रम बॉटलिंग कॉर्कींग व फॉयलिंग या बाबींवरील खर्च प्रमख असल्याचे आढळून आले राज्यांतर्गत विक्री खर्चाच तुलनेत राज्याबाहेर करण्यात येर्णाया वाइन विक्रीसाठी तुलनेने अधिक खर्च येत असल्याचे आढळून आले .

८ .सन 2005 -06 मध्ये मुंबई येथील बाजारात ग्राहक देत असलेल्या किंमतीत उत्पादकांना 54 ,49% तर विक्री मध्यस्थांना 45 ,41%वाटा मिळत होता . ९ . वाइन उत्पादकांना प्रामुख्याने या व्यवसायावर उत्पादन शुल्क विभागाचे नियंत्रण असणे योग्य वाहतूक साधनांचा अभाव खेळत्या भांडवलाची कमतरता वाइन मेकरला द्यावा लागणारा जास्तीचा मोबदला उत्पादन क्षमतेचा अपूर्ण वापर अनियमित वीज पुरवठा कर्ज परतफेडीची अयोग्य पध्दत कर्ज मंजुरीतील विलंब प्रगत तंत्रज्ञान व दर्जेदार द्राक्षांचा अभाव तसेच दूर अंतरावरील द्राक्ष वाहतुक अयोग्य हवामान इ. उत्पादन विषयक समस्यांना तोंड द्यावे लागते.

त्याचप्रमाणे बॉटलिंग कॉर्किंग व पॅकींग साहित्याच्या जास्त किंमती लेबलींगचे राज्यनिहाय वेगवेगळे नियम बाजार माहितीचा अभाव प्रत्येक राज्यासाठी स्वत्रंत विक्री परवाना सीमा ओलांडताना जिल्हाधिकायाची परवानगी इतर राज्यांचे उत्पादन शुल्क वाहतुकी दरमान्य होणार विलंब एस्कॉर्ट वरील खर्च दिलेल्या मुदतीत सीमा ओलांडण्याचे बंधन विक्रीसाठी करावी लागणारी प्रतीक्षा जाहिरातीवरील निर्बंध बाजारातील स्पर्धा साठवण खर्च किरकोळ विक्री किंमतीवरील सरकारचे नियंत्रण इ. विपणन विषयक समस्यांना सामना करावा लागतो.

८.0 गृहीतकृत्याची सत्यता ः

गृहीतकृत्याची पडताळणी केली असता पुढील अनुमाने निदर्शनास आली.

१ वायनरींचा उभारणी खर्च हा उत्पादकांच्या गुतवणूक क्षमतेपेक्षा जास्त असल्याचे आढळून आले.

२ वायनरींना उभारणी व उत्पादन खर्चाच्या तुलनेत मिळणाया निव्वळ प्राप्तीचे प्रमाण जास्त आहे.

३ वाइनसाठी ग्राहक देत असलेल्या किंमतीत उत्पादकांना विक्री मध्यस्थांपेक्षा जास्त हिस्सा मिळतो.

९.0 शिफारशी ः

१ . वायनरीमध्ये वर्षातून एकदाच वापरात आणल्या जाणाया यंत्रसामग्रीवर प्रत्येक वायनरीला अधिक भांडवली खर्च करावा लागू नये म्हणून शासनाने पलूस व विंचूर येथील वाइन पार्क मध्ये उपलब्ध केलेले यंत्रसामग्री भाश्वायनरींचा भाडे तत्त्वाने वापरताना गरजू वायनरींना त्यांच्या भौगोलिक स्थानामुळे अनेक अडचणी येतात यंत्रसामग्री वापराचे सुयोग्य नियोजन व यंत्रसामग्रीची संख्या वाढल्यास प्रत्येक वायनरीचा प्रतिक्षा कालवधी कमी होईल.

२. सन २००५०६ मध्ये गट १ मधील वायनरींचे सरासरी वाइन उत्पादन सर्वात कमी असल्याचे दिसून येते या गटातील वायनरींनी उत्पादन खर्च आणखी कमी करता येईल तसेच गट २ गट ३ गट ४ या गटातील वायनरींना तुलनेने कमी उतारा मिळाला असल्याने या वायनरींनी दर्जेदार व पक्व द्राक्षाचा वापर केल्याने अधिक उतायासह प्रतिलिटर उत्पादन खर्चही नियंत्रणात ठेवता येईल.

३. उत्पादनासाठी लागणारी आदाने योग्य किंमतीत उपलब्ध झाल्यास तसेच वाइन मेकरवरील सध्याच्या खर्चाचे नियोजन संघटितपणे केल्यास प्रत्येक वायनरी वरील अतिरिक्त खार्चाचा भार कमी होईल यासाठी आर्थिक दृष्ट्या सक्षम वायनरींनी पुढाकार घ्यायला हवा.

४. वायनरींनी स्वतः द्राक्ष लागवड करणे दूर अंतरावरून द्राक्ष खरेदी न करणे विक्रीचा अंदाज घेऊन उत्पादनाचे नियोजन आणि अनावश्यक खर्च टाळल्यास वाइनचा उत्पादन खर्च नियंत्रणात ठेवता येईल.

५ द्राक्ष खरेदी करणाया वायनरींनी संबंधित शेतकयांशी करार करून ते दीर्घकाळ टिकवण्यासाठी प्रयत्न करावेत ओघाने येर्णाया वाइन द्राक्ष खरेदीच्या मक्तेदारीचा गैरफायदा घेऊनये योग्य किंमतीत द्राक्ष खरेदीची शाश्वती दिल्याशिवाय शेतकयांचा या बरोबरील संबंध सुधारणार नाहीत व ते दीर्घकाळ टिकनही राहू शकणार नाहीत याची जाणीवही वायनरींनी ठेवायला हवी.

६ वायनरींनी रंग गंध चव व वाइनमधील पोषण मूल्ये या गुण वैशिष्ट्यांनी युक्त वाइनचे अधिकाधिक प्रकार उत्पादित केल्यास ग्राहकांची विविधतेची आवड पूर्ण होऊन वाइनची विक्री वाढण्यास मदत होईल.

७ वाइन उत्पादन व विपणनातील प्रत्येक टप्प्यावर शासनाच्या उत्पादनशुल्क विभागाचे नियंत्रण आहे. त्यामुळे वाइन उत्पादन बॉटलिंग पॅकींग तसेच वाहतुकीसाठी वेगवेगळे शुल्क भरावे लागते. परिणामी विक्री खार्चात विनाकारण वाढ होते. सरकारने या शुल्का संबंधीच्या नियमांमध्ये सुधारणा केल्यास विक्री खर्चात बचत करता येईल.

८ या उद्योगाला सरकारने खाद्य प्रक्रिया उद्योगाचा दर्जा दिल्यास मोठया प्रमाणात जाहिरात व वाइन विक्री सर्वसाधारण खाद्यपदार्थच्या दुकानांमधून ल्रणे शक्य होईल.

९ उत्पादकांनी वाइन बाजारात प्रस्थापित होईपर्यत मिळणाया नफयाचे प्रमाण कमी ठेवले व सरकारने वाइन विक्रीवरील कर ह्यद्यअटह कमी केल्यास ह्यसध्या तो 20% वरून 4% पर्यत कमी केला आहे. ह वाइनची विक्री स्पर्धात्मक किंमतीने करता येईल.

१0 वाइनची आंतरराज्य विक्री करताना विक्री करण्यात येणार आहे त्या राज्याच्या उत्पादन शुल्क विभागाच्या नियम व अटींच्या आधीन राहून वाइन विक्री करावी लागते प्रत्येक राज्याच्या नियमांमध्ये तफावत दिसून येते. परिणामी विक्री दरम्यान वेळेचा अपव्यय तर होतोच परंतु विक्री खर्च ही वाढतो. म्हणून या बाबतीत संपूर्ण देशभर सुसूत्रता निर्माण करणे अत्यंत गरजेचे आहे.

११ बँकानी या व्यवसायाला कर्ज देताना या व्यवसायाचे स्वरूप विचारात घ्यावे व कर्जाचा परिपूर्ती कालावधी विचारात घेऊन कर्ज परत फेडीचे वेळापत्रक निश्चित करावे.

१२. सरकारने आयात होणाया वाइनवर जास्तीत जास्त निर्बंध घालावेत म्हणजे राज्यातील वायनरींना बाजार विस्ताराच्या अधिकाधिक संधी उपलब्ध होतील व हा व्यवसाय सयस्थिर होण्यास मदत होईल.

१३. पलूस व विंचूर येथे स्थापना केलेल्या वाइनपार्कचे रूपांतर विशेष आर्थिक क्षेत्रात केल्यास सेझ अंतर्गत मिळणाया सवलती या उद्योंगानाही मिळतील व या उद्योगाच्या विकासाला हातभार लागले.

१0सारांश ः

प्रस्तुत विषयाच्या अभ्यासातून हाती आलेल्या निष्कर्षाचे अवलोकन केल्यास व सुचविण्यात आलेल्या उपायांची त्या त्या पातळीवर सुयोग्य नियोजनाच्या आधारे अंमलबजावणी केल्यास वाइन उद्योगाची कार्यक्षमता सुधारण्यास तसेच या उद्योगाचा व त्यायोगे महाराष्ट्राच्या ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचा विकास होण्यास निश्चितच मदत होईल असा विश्वास संशोधकास वाटातो.

११ संदर्भ ग्रंथ सूची ः

१. Anderson k.(1999): Australian grape and wine industry into the 21st century les cahiers d'economie et de sociologie rural pp1-29.

2. ADsauLo pI ,jaI ,(1996) : d`axaapasaUna badaNao rsa da$ [ ,p`ik`yaa pdaqa- ]VaoMgaQaMdo d`axavaR,<a (1) pR ,13-15 ,

3 , ADsauLo pI ,jaI (2002): maharaYT/tIla maV inaima-tI]Vaoga : saMQaI va idSaa d`axavaR,<a pR ,217-221 ,

4 , bagalkoti S.T. and dadibhavi R.V.(1999): growth of agro processing industries in india yojana pp.13.

५ .भालेराव एस .बी .(2000-01) भारतीय ग्रेप वाइन – द्राक्ष शेती उत्पादनापासून हमी उद्योग द्राक्षवृत्त पृ ,73-78 ,

६ , deoghare b.l. shende P.M. and lngale M.N. (1996-97) : fruit processing potential in maharastra- a regional analysis maharastra journal of agricultural economics 8(1) pp.65.

7 ,Michaud M. segarra E. and dod t.h. (1998) : the marketing channels of the texas wine marketing (9)1 pp.18-30 .

8. pawar p.p kaware s.s and tilekar s.n (2007): world scenario of grape wine and apportunities for india beverage and food wolrd 34 (1) pp 50-55.
९. नेवकर दिलिप ह्य२00६ह ः वाइन आणि आरोग्य –फ्रेंच पॅराडाक्स इफेक्ट अर्थउद्योग विशपांक अंक (6-7)वर्ष दहावे पृ ,15-19
१0. karibasappa G.S adsule P.G. sawant S.D.and banerjee k.(2006): scenario of wine industry in india, soveniur on international symposium on grape production and processing baramati,pp.52.
11 ,agriculture CMIE (2005) centre for monitoring indian economy,Mumbai.
१२ महाराष्ट्र राज्य सांख्यिकी गोषवारा ह्य२00५हः महाराष्ट्र शासन मुंवई
१३ महाराष्ट्राची आर्थिक पहाणी ह्य२00४0५हः महाराष्ट्र शासन मुंवई
१४ ,indian horticulture data base(2005): N.H.B.minastry of agri. Govt of indian N.Delhi.
१५ संचालक फलोत्पादन विभाग, महाराष्ट्र शासन पुणे
१६ statistical data base. (2005): f.a.o. rome.
१७ . statisticalabstract of india.(2003) : government of india,new delhi
18 ,census of india-map profile.(2001) : government of india,new delhi
19 ,kaLo ja ,kR ,(2007): मी द्राक्ष वाइन उद्योग उभारू शकतो का ऋ महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ मुंवई
२0 लिमये त्रं ना (2005): चला करू या वाइन पुष्पा ािमये पुणे
२१ ,NABARD (2006): commodity specific study national bank agriculture and rural development Mumbai
२२ शिंदे जगन्नाथ ह्य२00५हः वाइन